

“ƏŞRƏF BƏY VƏ ZÖHRƏ XAN” (“EŞREF BEY İLE ZÜHRE HAN”) DASTANININ JANR XARAKTERİSTİKASI, VARIANTLARI, BƏDİİ DİLİ VƏ OBRAZLARI HAQQINDA

Xülasə

“Əşrəf bəy və Zöhrə xan” (“Eşref bey ile Zühre han”) dastanı janr baxımından müxtəlif janr qarışıqlığının simbiozu ilə səciyyələnir. Bir tərəfdən, əsərdə nəzm və nəsr janrlarının qarışıqlığını müşahidə edirik, digər tərəfdən isə dastanın müxtəlif variantlarının ciddi fərqlənməsi diqqəti cəlb edir. Dastanın bədii obraz sistemində məhəbbət dastanlarına xas surətlərin aparıcı, qəhrəman obrazların isə sinkretik xarakter daşmasını və tarixi şəxsiyyətlərin əks olunmasını müşahidə edirik. “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” (“Eşref bey ile Zühre han”) dastanının maraqlı özəlliklərindən biri də bədii obrazların funksiyasının dəyişdirilməsidir.

“Əşrəf bəy və Zöhrə xan” (“Eşref bey ile Zühre han”) dastanının maraqlı xüsusiyyətlərindən biri onun nəsr və nəzm hissələrindən ibarət olmasıdır. Dastan nəsrə nəzmin bir-birini əvəzləməsi prinsipi əsasında qurulmuşdur.

Təəssüf ki, nəsr və nəzmin qarışıqlıq formasının dastanda qarışmasına səbəb olmuş əsərlər tədqiq edilməmişdir. “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanının təhlili zamanı onun müxtəlif tarixi dövrlərdə, coğrafi ərazilərdə və tayfələrdə formalaşdığı barədə təzisləri irəli sürmək olar. Dastanın bir-birindən ciddi fərqlənən variantlarının olması da bu təzisi təsdiqləyir. Maraqlıdır ki, bu variantlar həm mətn baxımından, həm də janr xüsusiyyətləri baxımından fərqlənirlər. Dastanın janrı ətrafında elmi mübahisələr davam etməkdədir. Bir tərəfdən dastanın qəhrəman və ya məhəbbət dastanı olması ətrafında mübahisə davam edir. Digər tərəfdən, tədqiqatçılar arasında hansı variantın ilkin olması ətrafında kəskin fikir ayrılıqları mövcuddur.

Açar sözlər: məhəbbət dastanı, “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanı, janr qarışıqlığı, nəzm, nəsr

Giriş. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının marağından kənarında qalmış, lakin Azərbaycan xalqının mədəni irsinin vacib bir hissəsi olan “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” (“Eşref bey ile Zühre han”) dastanı Yrd. Doç. Ali Berat Alpekin, Ahmet Özdemir, Yrd. Doç. Dr. Doğan Kaya, Şahaməttin Kuzucular və digər türk alimləri tərəfindən dərindən tədqiq edilmişdir. “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanı janr baxımından müxtəlif janr qarışıqlığının simbiozu ilə səciyyələnir. Bir tərəfdən, əsərdə nəzm və nəsr janrlarının qarışıqlığını müşahidə edirik, digər tərəfdən isə dastanın müxtəlif variantlarının ciddi fərqlənməsi diqqəti cəlb edir. Dastanın bədii obraz sistemində məhəbbət dastanlarına xas surətlərin aparıcı, qəhrəman obrazların sinkretik xarakter daşmasını, tarixi şəxsiyyətlərin əks olunmasını müşahidə edirik. Dastanın özəlliklərindən biri

də bədii obrazların funksiyasının dəyişdirilməsidir.

“Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanının maraqlı xüsusiyyətlərindən biri nəsr və nəzm hissələrindən ibarət olmasıdır. Dastan nəsrə nəzmin bir-birini əvəzləməsi prinsipi əsasında qurulmuşdur. Dastanda qəhrəmanın başına gələn hər hansı bir əhvalat nəsrə söylənilmişdir. Nəzm hissəsində mövzu ilə bağlı, hiss və duyğuları əks etdirən şeirlərdə əsasən, Əşrəf Zöhrənin eşq, ürək çırpıntıları əks etdirilir. Şahaməttin Kuzucular “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanında nəsrə nəzmin bir-birini izləməsi amilinə belə yanaşmışdır: “Hikayemizin özəlliklə Kars varyantında çox sayda manzum parçaları bulunur. Fəkat bu manzum parçaların tamamını göz önünə aldığımızda bile nesir anlatımın esas olduğu, manzumelerin ise bir süs

olarak kaldığı görülür. Bu yüzdən Eşref Bey hikayesinin bir türkü, ya da başqa bir manzum parçanın üzünə kurulduğunu söylemek güçtür” [1, s.32].

Təəssüf ki, nəsr və nəzmin qarışıqlıq formasının dastanda qarışmasına səbəb olmuş əsərlər tədqiq edilməmişdir. “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanının təhlili zamanı onun müxtəlif tarixi dövrlərdə, coğrafi ərazilərdə və tayfələrdə formalaşdığı barədə təzisləri irəli sürmək olar. Belə ki, “müasir milli türk ədəbiyyatları qədim ümumtürk şifahi və yazılı ədəbiyyatının bilavasitə varisidir və bu ədəbiyyatları genetik-funksional vəhdətinin metodoloji cəhətdən ən müasir səviyyədə öyrənilməsinin, “ümumtürk ədəbiyyatı tarixi”nin bütöv, yekdil, vahid ədəbi proses halında təhlil olunmasının vaxtı çoxdan çatmışdır” [2, s.64]. Dastanın bir-birindən ciddi fərqlənən variantlarının olması da bu təzisi təsdiqləyir. Maraqlıdır ki, bu variantlar həm mətn baxımından, həm də janr xüsusiyyətləri baxımından fərqlənir. Dastanın janrı ətrafında elmi mübahisələr davam etməkdədir. Bir tərəfdən, dastanın qəhrəman və ya məhəbbət dastanı olması ətrafında mübahisə davam edir. Digər tərəfdən, tədqiqatçılar arasında hansı variantın ilkin olması ətrafında kəskin fikir ayrılıqları mövcuddur.

Dastan mətnlərinin toplanması və nəşri sahəsində daha çox iş görmüş Şahaməttin Kuzucular dastanı həm məhəbbət, həm də qəhrəmanlıq dastanı hesab etmişdir: “Eşref bey Hikayesi hem aşk, hem de kahramanlık hikayelerinin özelliklerini birden taşıyan ilginç bir hikayemizdir” [1, s.225]. Ş.Kuzucular bu fikrini əsaslandırmaq üçün M.H. Təhməsinin fikirlərinə istinad edərkən qələmə almışdır: “Bu nədenlə bu hikayə M.H.Təhməsinin “Mehebbet dastanları”nın alt qurubı olaraq ele aldığı “Mehebbet gəhrəmanlıq hududlarına dayanan” hikayələr arasındadır” [1, s.225]. Ş.Kuzucular həmçinin Pertev Naili Boratovun “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanını “bir aşk hikayesi olaraq” qiymətləndirməsi faktı ilə razılaşmamış, tədqiqatçının dastanı ətrafı təhlil etməməsinə və yaxud da dastanın digər variantı haqqında bəhs etməməsinə itidda edərək onunla razılaşmamışdır: “Fakat Boratov, ya bu hikayeyi iyi analiz ede-

bilmemiş; yəhudta bilmediğimiz bir varyantına dayanaraq bu kaniya varmıştır” [1, s.225].

Ş.Kuzucular “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanında “İgnacz Kunos, Nihat Sami Banarlı, İsmail Habib Sevük, Hikmet İlaydın, Mustafa Nihat Özön, Pertev Naili Boratov, Memmed Hüseyin Tahmasib, Edmond Saussey gibi araştırmacıların bazı tasnif denemeleri vardır” [1, s.19] fikrini qeyd edərkən, onların müxtəlif təsnifat bölgülərini vermmiş, həmçinin bu bölgülərə münasibətini də bildirmişdir. Bölgülərin bəziləri ilə razılaşmayan Ş.Kuzucular bunlara münasibətini açıqlamışdır.

Şahaməttin Kuzucuların “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanını həm məhəbbət, həm də qəhrəmanlıq dastanı hesab etməsi elmi cəhətdən mübahisəlidir. Qeyd etməliyi ki, Ş.Kuzucular “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanını həm məhəbbət, həm də qəhrəmanlıq dastanı etməsi iddia etmiş, dastanın birinci bölümündə Muratla bağlı hadisələrin təsvirini qəhrəmanlıq dastanına, ikinci bölümü olan Əşrəf Zöhrənin məhəbbətini anladan sevgi dolu hadisələri isə məhəbbət dastanına aid olması ilə əlaqələndirmişdir: “Muratın eşkiyalığını anlatan birinci bölümü tamamıyla kahramanlık hikayesi özüllüğü təşir. Eşref ile Zührenin aşkıını anlatan ikinci bölüm isə: asıl aşk hikayelerimizin tüm özelliklerini taşımaktadır” [1, s.225]. Belə ki, dastan özündə qəhrəmanlıq dastanlarına xas xüsusiyyətləri deyil, məhəbbət dastanlarına xas əlamətləri ehtiva edir.

İstər qəhrəmanlıq, istərsə də məhəbbət dastanları fərqli semiotik kodlar və strukturlara malik olan folklor hadisələrindən biridir. Bu baxımdan, fərqli semiotik kodları əks etdirən mifoloji və tarixi strukturların fərqli yanaşmalarını tələb edən qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarının qəhrəmanları da fərqli olur. “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanında epik qəhrəmanlar qəhrəmanlıq dastanının qəhrəmanlarını deyil, məhəbbət dastanlarının qəhrəmanlarını xüsusiyyətlərinin daşıyıcısıdır. Qəhrəmanlıq dastanları xalqın qəhrəmanlıq ənənələrini, döyüş qüdrətini, torpaq uğrunda cədan keçmək ideali əks etdirir. “Əşrəf bəy və Zöhrə xan” dastanında bu xüsusiyyətlərə malik surətlər olsa da, onlardan bunları həyata keçirən qəhrəmanların olmaması

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya elmləri doktoru. E-mail: salidasharifova@yahoo.com

məhz dastanının ədəbiyyatda qəhrəmanlıq dastanı nümunəsi kimi deyil, məhəbbət dastanı nümunəsi olmasına dəlalət edir. Məhəbbət dastanları saf eşq, məhəbbət uğrunda mübarizəni əks etdirir, əsasən, nikbin sonluqla başa çatır, əsas qəhrəman, istər qız, istərsə də oğlan öz istəklərinə yetişir. Məhəbbət dastanlarında əşqin məqsədinə çatmaq üçün müxtəlif maneələrdən keçməsi, başı üzərində daim ölüm təhlükəsi olması özünü qəbəriş şəkildə göstərməkdədir. Bu baxımdan, "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanında da əşq və məşuqun bir-birlərinə qovuşması, Əşrafın ölümlə üzləşməsi faktları da dastandan məhəbbət dastanı kimi danışımağa əsas verir.

Çoxplanlı və çoxqatlı olan dastanda məhəbbət dastanlarının bir sıra ənənəvi xüsusiyyətləri olan qəhrəmanın buta alməsi, butanın arxasında səfər etməsi, buta uğrunda mübarizə aparməsi, əşqlərlə deyişmə kimi epizodların öz əksini tapması dastanın sırf məhəbbət dastanı olmasına dəlalət edir. Dastanda Zöhrəyə buta verilmiş səhnəsinin təsviri həmçinin İlahi tərəfindən proqramlaşdırılmış tale kimi də təqdim edilir. Xızır Zöhrəyə buta verilmiş məqamını belə açıqlayır: "Kuzum, fazla üzülmə, rahatsız olma. Sana bəde verəcəyim gizim. Allah sana muradını verdi. Verəcəyim bədələrin birini Allah, birini Pir, birini də bir yigidin aşkına içəcəyhsin" [1, s.151]. İnanədayar dünyası və etnik-tarixi yaddaşı ilə gündüzmüzə gəlib çatmış dastanda Xızır tərəfindən Əşrafə buta verilmiş səhnəsinin təsviri də dastanlarda buta verilmiş məqamının təsviri kimi diqqəti cəlb edir. Dastanda butanın Əşraf bəyi sakral sferalara bağlayan qüvvə kimi çıxış etdiyini müşahidə edirik. "Yuxuda "buta" almaq qəhrəmanın daxili aləmini, bütün varlığını kökündən dəyişdirir, onu tamamilə yeni məzmunlu, yeni mənalı bir insana çevirir" [3, s.72]. Əşraf bəyin butadan sonra haqq əşqinə çevrilməsi, muradına çatmaq üçün qürbətə yollanması məhəbbət dastanlarının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Məhz haqq əşqinin sınaq meydanına çevrilən qürbət və qəriblik, həmçinin muradına çatmaq məqamına çevrilir.

Qəhrəmana buta verilmiş, qəhrəmanın ikilənməsi, yəni əşq və məşuqun mütləq şəkildə özünü göstərməsi, Xızır Nəbinin mediator qismində çıxış etməsi kimi amillər məhəbbət

dastanlarının süjetinin inkişafının ən mühüm mərhələlərindən biri kimi özünü büruzə verir. Məhəbbət dastanlarında ilahi əşqin təsviri, ilahi əşqin özünü əşq və məşuqun münasibət və davranışlarında özünü açıqlaması, ilahi əşqin rəmzi kimi butanın veriləməsinin təsviri əsas amil kimi özünü göstərir. Bu səbəbdən də, "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanını məhəbbət dastanı nümunəsi kimi təqdim etmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanının variantları ətrafında elmi mübahisələr davam etməkdədir. Türkiyədə əşqlər tərəfindən söylənilmiş "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanı Şahaməttin Kuzucular tərəfindən geniş izahı ilə "Əşref bey ile Zühre Han" (Metin – Tenkit – İnceleme) adı altında kitab şəklində oxuculara təqdim edilmişdir. "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanının variantları açıqlanmış, bu variantların "Yrd. Doç. Ali Berat Alptekin'in Erzurumda Behcet Mahirdən derlədiyi variant", "Ahmet Özdemir'in 1975 yılında Sivasın Kayadibi nahiyəsinə bağlı Çongar köyündeki Aşık Hasan Kalputçudan derləyərək lisanis tezi olaraq hazırlanan derləməsi", "Yrd. Doç. Dr. Doğan Kayanın 1992 yılında, Sivas, mərkəzə bağlı Savcun Köyündən Noksanı məhəlləsi Ahmet Turan Ünalın etdiyi derləmə", "Erzurumda lisanis tezi olaraq Şenkaya Halk Hikayelerinden Derlemeler içerisinde Əşref bey hikayəsi" olmaları açıqlanmışdır. Kitabda dastanın mətnlərinin müxtəlif variantlarının tarixi Azərbaycanın, həmçinin diqqətli Türkiyə əraziləri ilə, konkret olaraq, Qarsla bağlılığı müəyyən edilmişdir. Bu səbəbdən də, "Əşraf bəy ilə Zöhrə Han" dastanının "yörede tanınan usta bir halk ozanı" Bayram Köroğlu tərəfindən anlaşılan Qars (Kars) variantı Ş.Kuzucular tərəfindən əsas götürülmüş və ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Ş. Kuzucular dastanı Qarsın (Kars) Selim ilçəsinə bağlı olan Akyar köyü, yəni kəndində 1994-cü ildə kasetə yazılmış mənbədən ölə etməsi faktına da toxunmuşdur. Bu fikirlər də Şahaməttin Kuzucular "Əşraf bəy ilə Zöhrə Xan" dastanının əsas variantı kimi kitabda oxuculara Qars variantını təqdim edir. Bu da onu göstərir ki, "... başlanğıc mərhələdə Azərbaycan yazılı ədəbiyyatı ümumtürk ədəbiyyatının tərkib hissəsi olaraq meydana çıxmışdır. Xalq-

mızın şifahi ədəbiyyatı da, yazılı bədii təfəkkürü də ortaq ümumtürk ədəbiyyatı və mədəniyyəti ilə sıx əlaqədə, birtəqə formalaşmışdır" [4, s.143].

Ş.Kuzucular dastanının variantlarına toxunaraq qeyd etmişdir ki, "hikayenin Anadolu variantlarının Kars, Erzurum, Şenkaya, V5, Behcet Mahir, V2, Sivas, V3 və V4c olduğunu göz önündə bulundursaq, hikayenin Doğu Anadoluğa yaygın olaraq bilinen bir hikayə olduğu anlaşılır" [1, s.228].

Şahaməttin Kuzucular tərəfindən dastanda qeyd edilmiş "Terekeme Türkləri tərəfindən oluşturulduğu kuvvəle muhtemeldir" [1, s.29] kimi fikri bizim diqqətimizi cəlb etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı üçün bu tezis önəmli xarakter daşıyır. "Terekeme Türkləri" adlandırılmış etnik qruplar Azərbaycan xalqının etnogenezisinə təsir göstərmiş etnik qruplardan biridir. Beləliklə, "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanının variantlarının janrı və mətn analizi dastanın Azərbaycan xalqının tarixi bədii nümunəsi olduğunu təsdiq edir.

Bir tərəfdən, dastanda Azərbaycan məkanlarının adlarının çəkilməsi də buna dəlalət edir. Dastanda Gəncə, Qarabağ və s. məkanların adlarının çəkilməsi maraqlı kəsb edir. Məsələn, Qarabağın adının dastanda işlənmə məqamına diqqət yetirək: "Karabağda olan biten hər yanı bəca (haraç) bağladı" [1, s.130].

Digər tərəfdən, dastanın dilinin Azərbaycan dilinə yaxın olmasını müşahidə edirik. Ş.Kuzucular "Əşraf bəy və Zöhrə xan" dastanında Qars şivəsinin və Azərbaycan dilinin xüsusiyyətlərini əksini tapmasını qeyd etmişdir: "Hikayenin dili Kars ağzı və Azəri türkçesinin özliliklərini taşır" [1, s.226]. Ş.Kuzucular dastanda alınma sözlər, əsasən isə ərəb və fars sözlərinin işlənilməsi məqamlarına da toxunmuşdur: "Hikayədə Arapça və Farsça asıllı pek çox kelime vardır" [1, s.226]. Dastanın mətnində ərəb və fars sözlərinin işlənilməsi və bu amilin dastanın dilinə xələl gətirməməsi məqamı da Ş.Kuzucular tərəfindən vurğulan məqamıdır: "Arapça və Farsça birtəqə terkiplə, təhlilə və sadəliklə söyləyicilərə başvursun da hikayəyə güzellik katan asıl unsuru yinə də sevimli halk deyişləri və söyləyişli özlüklüdür" [1, s.226].

Dastanı mütaləə etdikdə, ərəb və fars sözlərinin işlənilməsinin dastanın dilinə ağırlıq gətirməməsinə müşahidə etmək olur. Məsələn, "Ben bir zenne (zənnə farsça da kadın demektir) gız olduğuma göre gene gendi kapımdan, gendi terdimen mekteb sayrı (ulak-postacı) gönderdim" [1, s.166] cümləsində "zənnə" sözü fars sözüdür. Bu sözün dastanda işlənməsi dastanın dilinə zərər gətirməmiş, dastanı oxuyarkən də anlamaq mümkündür.

Fərqli dünya modelləri formalaşdıran Azərbaycan dastanlarının personaj sistemini izlərkən, məhəbbət dastanlarında əsas surətlərin Aşiq, Məşuq, onlara yarıdım edən və ya mane olan qüvvələr, dövrün tarixi şəxsiyyətləri və b. surətlərin olması ilə rastlaşırıq ki, dastanda bu surətlər özünü qəbəriş şəkildə göstərir. Xalq təfəkkürünün ifadəsi olan dastanın əsas süjet xətti Əşraf bəy ilə Zöhrə xanı olsa da, Muratla bağlı süjet xətti əsas süjet xətti kimi iştirak etmir. Biz Muratın quldurluqla məşğul olduğunu bilsək də, onun bu fəaliyyəti dastanda çıpaqlığı ilə əksini tapan bilməmişdir. Sadəcə, biz Murat xətti ilə Əşraf bəyin tarixi nəsil şəcərəsinə diqqət yetirməyə nail olururuq. Yəni Muratın necə xan olması, İnci xanımın cəvlənməsi və s.

Məhəbbət dastanlarımızda özünü göstərən qəhrəmanların "möcüzəli doğuluşu"nun sakral çevrəyə daxil olmağı nail ola bilməməsinin Dərviş, İmam Əli, Xızır Nəbi ilə əlaqələndirilməsi, yəni simvolik-mistik personajların vasitəçiliyi ilə həyata keçirilməsi, həmçinin məhəbbət dastanlarının ənənəvi motivi olan butanın verilməsi məhz məhəbbət dastanlarımızın süjetinin tərkib hissəsi kimi özlərini büruzə verirlər. Dastanda mistik personaj kimi Hz.Pirinin mitoloji düşüncənin və inanc təcrübəsinin təsəvvüf düşüncəsinə özünəməxsus tövəcəssim forması olaraq butavərnə ənənəsinin davamı kimi qəbul edilmişdir. Xızır Nəbinin təsvir edilməsi, onun dili ilə dedikləri dastanın bu obraz haqqında olan məqamlarına aydınlıq gətirmişdir. Göründüyü kimi, Xızır Nəbi obrazı "...təkcə təsəvvüf deyil; o, həm də monadın, bəzən isə xalis (formasız-filanız) mənasıdır" [5, s.60].

Xızırın dastanda Əşrafı ölümdən qurtarması epizoda da maraqlı kəsb edir. Belə ki, bu epizoda Həbib bəyin qardaşı Dəli Bəhmano

Əşrəfi öldürməsinə əngəl olan Xızır obrazı ilə onu Əşrəfin dar günündə imdadına yetən bu mistik varlıq kimi görürük. Ümumiyyətlə, məhəbbət dastanlarının süjet məkanı sakral personajların fəaliyyətinə meydan açır.

Dastanda qəhrəman sinkretik personaj olduğundan müvafiq epik ənənənin tipik özəlliklərini özüündə cəmləyən funksiyaya malik olduğu kimi də, adının semantikasi qəhrəmanın statusu ilə bağlıdır. Dastanlarda qəhrəmanların durumu, əşiqlik mərtəbəsi və s. adlarında da əksini tapmış olur. Dastanın qəhrəmanı olan Əşrəf (Əşrəf) adı da mənşə etibarilə ərəb köklüdür, şərəf, şərəf, ən şərəfli, ən əziz, çox hörmətli kimi sözlərlə kökdəkdir, mənası "yaradılmışların ən əlisi" mənasını verməkdədir. Zühre (Zöhrə) adı da ərəb mənşəlidir, günəş sisteminə daxil olan yeddi ulduzdan biri və bütün görünən ulduzların ən parlağıdır. Məcəzi mənada isə eşq ilahəsi mənasında işlədilir.

Dastanda tarixi şəxsiyyətlərin iştirak edə bilmə ehtimalı da tədqiqatçılar tərəfindən irəli

sürülmüşdür. Dastanda tarixi hadisələrin yer alması faktlarına da toxunmuş, dastanda baş vermiş hadisələri konkret olaraq Şah Abbas dövründə baş verməsi ilə əlaqələndirmişdir. Şahmettin Kuzucular dastanının yazılma tarixini konkret olaraq göstərmiş, bu tarixin 1630-cı illərdən əvvəlki dövrlərə aid olması ilə əlaqələndirərək qəlam almışdır: "Hikayenin zamanı və zemini 1630 lu yıllarından önceki Azərbaycan, Güney Azərbaycan ve İran zemini ve zamanıdır" [1, s.226].

Nəticə. Sonda qeyd etmək lazımdır ki, "Əşrəf bəy və Zöhrə xan" dastanının Azərbaycan xalqının dastanları ilə müqayisəli şəkildə tədqiqinə, müasir Azərbaycan oxucuları tərəfindən mütləq üçün Azərbaycan dilinə uyğunlaşdırılıb çap edilməsinə ehtiyac vardır. Ümid edirik ki, məqalə "Əşrəf bəy və Zöhrə xan" dastanının araşdırılmasına zəmin yaradacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Şahmettin Kuzucular. Əşrəf bəy ilə Zühre Han (Metin-Tenkit-İnceleme) Akıl Fikir Yayınları, Ocak 2018.
2. Y.Qarayev. Vahid etnik məhvərdə: orta q türk söz abidələri. Seçilmiş əsərləri.V cildə. IV cild. Bakı, "Elm", 2016.
3. M.H.Təhməsinib. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı, "Elm", 1972.
4. İ.Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, "Elm", 2019.
5. Yakov Əmmanuiloviç Qolosoqver. Mifin məntiqi. Bakı, "Kitab ələmi" nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzi, 2006.

ABOUT GENRE, CHARACTER, VERSIONS, LITERARY LANGUAGE AND IMAGES OF THE EPIC "ASHRAF BEY AND ZUHRE KHAN"

Summary

The epic "Ashraf Bey and Zuhre Khan" is characterized by the symbiosis of the confusion of different species in terms of species. On the one hand, we observe the confusion of poetry and prose in the work; on the other hand, there is a significant difference between the different options of the epic. In the system of the artistic image of the epic, we observe the expressions of love epics and the synergetic character of heroic characters and the reflection of their historical personalities. One of the interesting features of the "Ashraf Bey and Zuhre Khan" epic is the displacement of artistic images.

One of the interesting features of the epic "Ashraf Bey and Zuhre Khan" is that it consists of prose and poetry. Epic prose is based on the principle of backing up one-to-one.

Unfortunately, the factors that cause confusion of prose and verse have not been investigated. These that "Ashraf Bey and Zuhre Khan" epic occur in different historical periods, geographical regions and tribes can be put forward. This thesis confirms the existence of epic variants that are significantly different from each other. Interestingly, these options differ in both text and type properties. Scientific debates around the epic genre continue. On the one hand, the disagreement continues with the fact that the epic is heroic or love. On the other hand, researchers have a sharp disagreement about which option is the first.

Key words: love epics, "Ashraf Bey and Zuhre Khan" epic, confusion of species, the prose, the poetry

О ЖАНРОВЫХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ, ВАРИАЦИЯХ, ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ И ОБРАЗАХ ДАСТАНА «АШРАФ БЕЙ И ЗОХРА ХАН»

Резюме

Дастан «Ашраф бей и Зохра Хан» характеризуется симбиозом различных жанров. С одной стороны, мы наблюдаем смешение элементов поэтических и прозаических жанров в дастане, а с другой стороны, наблюдаем наличие различных вариаций данного художественного произведения. Система образов дастана «Ашраф бей и Зохра Хан» характеризуется наличием как характерных для любовного дастана персонажей, так и героических персонажей, для которых характерны синкретизм, а также персонажей, отображающих реальные исторические личности. Одной из интересных особенностей дастана «Ашраф бей и Зохра Хан» является трансформация функций художественных образов. Особенностью дастана «Ашраф бей и Зохра Хан» является наличие в нем прозаических и поэтических частей. В основе дастана лежит принцип взаимозаменимости прозы и поэзии.

К сожалению, недостаточно исследованы факторы и обстоятельства, которые способствовали смешению в дастане прозы и поэзии. Результаты жанрового анализа дастана «Ашраф бей и Зохра Хан» позволяют выдвинуть тезис, что данное произведение отражает в себе литературные традиции различных народов (племен), географических регионов и исторических периодов. Наличие сильно отличающихся между собой вариантов дастана является подтверждением данного тезиса. Примечательно, что варианты дастана отличаются между собой как содержанием, так художественным изложением и жанровой структурой. Научные споры о жанровой природе дастана «Ашраф бей и Зохра Хан» продолжаются и по сей день. Так, с одной стороны имеются серьезные разногласия по вопросу об отнесении данного произведения к любовному эпосу или же к героическому. С другой стороны, имеются принципиальные разногласия в вопросе об определении наиболее древней вариации дастана из имеющихся в наличии.

Ключевые слова: любовные дастаны, дастан «Ашраф бей и Зохра Хан», жанровое смешение, поэзия, проза